

DOKTORI (PhD) ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

A költői metaforák kognitív elmélete egy empirikus vizsgálat tükrében

Írta: Szabó Éva

Debrecen, 2002

Doktori értekezésem középpontjában egy Tamási Áron jelzői szerkezetű metaforáiból álló korpusz vizsgálata áll, amelyet a költői metaforák kognitív elméletének keretében vizsgállok. Dolgozatom első fejezetében a kitűzött célokat és az azokhoz kapcsolódó kérdésfelvetéseket foglalom össze. A második fejezetben bemutatom a vizsgálat elméleti hátterét. Magát az empirikus elemzést a harmadik fejezet tartalmazza. A negyedik fejezet a vizsgálat eredményeit összegzi, értékeli és tárgyalja az elmélet tükrében. Az alábbiakban a dolgozat felépítésének megfelelően mutatom be annak legfontosabb téziseit.

1. A dolgozat célkitűzései

A metaforakutatás könyvtárnyi irodalma csaknem áttekinthetetlen és az eligazodást segítő bibliográfiák maguk is vaskos köteteket töltenek meg, pedig a metafora jelenségével napjainkig szinte kizárólag egyetlen egy diszciplína, az irodalomtudomány foglalkozott. Az irodalomkutatás hagyományosan olyan nyelvi jelenségnek tekinti a metaforát, amely retorikai célokat szolgál. Abból indul ki, hogy a metafora két entitás közötti hasonlóság alapján jön létre. Továbbá azt állítja, hogy a metaforák létrehozásához különleges tehetségre van szükség, és hogy a metaforahasználat alapvetően szerzőspecifikus (ld. Kövecses 1998). A kutatás jelentős része ezért egy-egy szerző metaforakincsének elemzésére koncentrál.

Az utóbbi évek fejlődésének köszönhetően a nyelv, illetve a nyelvi viselkedés vizsgálata a kognitív tudományok tárgya lett és a kognitivisták nyelvészeti elméletek a metaforakutatásban is új kezdeményezéseket inspiráltak. Az egyik ilyen kognitivisták elképzelés szerint az emberi elme működését tekintve egy részekre nem osztható, egységes egész, és a mentális élet egyes tartományait ugyanaz a kevés számú átfogó működési elv irányítja (Schwarz 1992). Ezek az elvek tehát az egész elmére nézve, vagyis holisztikusan érvényesek. A holisztikus kognitív nyelvészet szerint a metafora ezen alapvető elvek egyike. Vagyis nem nyelvi, hanem mentális jelenség, olyan univerzális elv, amely meghatározó szerepet játszik a gondolkodási, vagyis konceptuális szerkezetek létrejöttében. Funkciója pedig az, hogy megkönnyítse bonyolultabb, a közvetlen érzékelés útján nem hozzáférhető fogalmak megértését.

George Lakoff és Mark Johnson 1980-ban megjelent művükben a *Metaphors we live by*-ban fektették le a kognitív metafora elméletének alapjait. Az elméletet a mű megjelenése óta a szerzők, de más tudósok is továbbfejlesztették. Alapvető tételeit azóta is folyamatosan pontosítják és mind újabb területekre terjesztik ki. George Lakoff és Mark Turner kidolgozták például a költői metaforákra vonatkozó elméletet, melyet *More than cool reason. A fieldguide to poetic metaphor* című művükben mutatnak be.

A költői metaforák kognitív elmélete azt állítja, hogy a költői metaforák ugyanazon konceptuális forrásokból erednek, mint a hétköznapiokban használt metaforák. Allításuk igazolására Lakoff és Turner a Halál, Idő és Élet fogalmak konceptualizálására vonatkozó empirikus elemzést hajtának végre, amely a különböző költeményekben előforduló konceptuális metaforák vizsgálatát tűzi ki célul. Az elemzésük alapjául szolgáló nyelvi adatokat a szerzők a vizsgált fogalmak köréből válogatták, tehát viszonylag homogén nyelvi példákkal dolgoztak. Felmerül azonban a kérdés, hogy vajon hasonlóképpen eredményes lenne-e egy olyan vizsgálat is, amelynek tárgya egy tematikus szempontból heterogén korpusz? A kérdés két irányba vezet. Egyrészt felvetődik a kérdés: egy adott szerző irodalmi munkásságát felölelő korpusz empirikus vizsgálata milyen értelemben segítheti hozzá a kognitív tudományt, illetve a metaforakutatást új eredményekhez? Lakoff és Turner kimutatták a költői metaforák mögött megbújó hétköznapi konceptuális forrásokat. De lehetséges-e bemutatni egy író munkáinak (illetve életművének) konceptuális szerkezetét vagy az író konceptuális világát?

Másrészt pedig azt az alapvető kérdést is fel kell vetnünk, hogy egy adott korpusz vizsgálható-e adekvát módon a költői metafora kognitív elméletének kereteiben. A hétköznapi metafora elméletére vonatkozó vizsgálatok során több empirikus elemzést is végeztek. A nyelvi kifejezések vizsgálatán keresztül lehetőség nyílt az adott terület konceptuális alapjainak leírására, elég csak az utóbbi évek néhány komoly szakmai visszhangot kiváltó kutatásaira utalnunk: Kövecses Zoltán az érzelmek konceptualizálását elemzi (Kövecses 1990), Olaf Jäkel a tudomány illetve a gazdaság fogalmi hátterét írja le (Jäkel 1992, 1997), George Lakoff nyomán bepillantást nyerhetünk az Öböl-háború politikai propagandájának metaforikus hátterébe (Lakoff 1992). Ezeknek a munkáknak közös vonása, hogy a metaforák elemzésében megpróbálják azonosítani azokat a konceptuális tartományokat, amelyeket a hétköznapi metaforák érintenek. Úgy vélem, a költői metaforák feldolgozása során szintén lehetséges kellene, hogy legyen egy hasonló irányultságú vizsgálat. Ez azt jelentené, hogy a hétköznapi metaforákra vonatkozó elemzések eredményeire támaszkodva összehasonlíthatnánk a hétköznapi, illetve költői metaforák által érintett konceptuális tartományokat. Ily módon lehetővé válna, hogy kritikailag értékeljük Lakoff és Turner alaptéziseit, de új felismerésekhez is juthatunk a konceptuális források irodalmi használatának terén.

Értekezésem célja, hogy a fent jelzett kérdésekre egy Tamási Áron életművén alapuló és jelentős számú jelzői szerkezetű metaforát tartalmazó, tematikájában mégis heterogén nyelvi korpusz segítségével keressen választ. Az empirikus vizsgálatnak egy elméleti illetve egy empirikus vonatkozású kérdést kell körbejárnia. Az elméletre vonatkozó kérdés az, hogy leírható-e egy tematikus szempontból heterogén korpusz a költői metafora kognitív elméletének keretén belül. Ezt a kérdés több részkérdésre oszthatjuk:

- Ugyanazon konceptuális forrásokra vezethetők-e vissza a hétköznapi illetve a költői metaforák?
- Megállapítható-e az idioszinkrázia a konceptuális illetve a nyelvi szinten?
- Megtalálhatók-e a költői metaforák osztályai egy tematikus szempontból heterogén korpuszban?

Az empirikus kérdés pedig arra vonatkozik, hogy mely új felismerésekhez a kognitív elmélet keretein belül folytatott elemzés vezet. Milyen új eredményeket hoz ez a vizsgálat a kognitív elmélet, illetve a metafora kutatásával foglalkozó más diszciplínák számára?

2. A vizsgálat elméleti háttere

Az alábbiakban röviden összefoglalom a hétköznapi, illetve a költői metafora elméletének legfontosabb pontjait. A kognitív elmélet a metaforát konceptuális jelenségnek tekinti, amely a

nyelv szintjén konvencionális vagy idioszinkratikus nyelvi kifejezések formájában jelenik meg. A metafora olyan leképezés, amely az **A** forrástartományból a **B** céltartományra vetít rá propozicionális tartalmakat, mentális képeket illetve inferencia-mintákat. A metaforikus leképezés legfőbb tulajdonságai a következők (ld. Lakoff 1993):

- rendszerek, abban az értelemben, hogy a leképezésben szereplő két konceptuális tartomány között rendszeres megfeleltetések vannak,
- a konkrét tartományról az elvont tartományra irányulnak,
- unidirekcionálisak, vagyis a irányuk nem megfordítható,
- az általánosítás különböző szintjein jelenhetnek meg,
- konzisztensek, vagyis egy adott mentális képet különböző szempontból több leképezés is konceptualizálhat, anélkül, hogy egymásnak ellentmondának,
- koherensek, vagyis ugyanazon fogalomra irányuló leképezések akkor is összefüggőek, hanem egyetlen mentális képet alkotnak,
- megtartják a forrástartomány kognitív topológiáját,
- az érzékelésben, az ember fizikai, szociális és kulturális környezetében szerzett tapasztalataiban gyökereznek,
- kulturális szempontból koherensek, vagyis az adott társadalom illetve nyelvi közösség értékrendjével összhangban állnak,
- automatikusan, nem-tudatosan és kognitív erőfeszítések nélkül használjuk, illetve értjük meg őket.

Lakoff és Johnson a metaforákat a tapasztalati megalapozottságnak megfelelően három csoportba osztják:

1. szerkezeti metaforák (pl.: A politika háború, A vita háború),
2. a térbeli orientáció metaforái (pl.: A mennyiségi növekvés felfelé irányuló mozgás),
3. ontológiai metaforák (pl.: Az idő egy tartály, Az érzelmek tartályok).

Az egyes csoportok a fent felsorolt általános tulajdonságok mellett további speciális tulajdonságokkal rendelkeznek. A különféle metafora-osztály specifikus tulajdonságok ellenére a csoportosítás szempontjai nem egyértelműek. Vizsgálataimban ezért a Christa Baldauf által felállított osztályozást használtam fel (Baldauf 1997). Baldauf a metafora által leképezett szerkezet komplexitása alapján a metaforák négy osztályát különbözteti meg:

1. jelzői metaforák,
2. ontológiai metaforák,
3. képsematikus metaforák,
4. konstellációs metaforák.

A metaforák költői használatát a metafora kognitív elméletének legújabb változatában, csupán annak egy aspektusaként határozzák meg. Ezt a felfogást arra alapozzák, hogy a költői használat, ahogy azt Lakoff és Turner elméletének alapvető tézise is kimondja, ugyanazon

konceptuális forrásokon alapul, mint a hétköznapi metaforahasználat. Az irodalmi metaforahasználat vizsgálatával a metaforikus leképezés további jellemzőit állapították meg. A szerzők hangsúlyozzák, hogy a metaforák paraméterek alapján írhatók le, mivel a legtöbb esetben a bináris tulajdonságok nem nyújtanak kielégítő jellemzést. A metaforákra a következő alapvető paraméterek jellemzők:

- konvencionáltság,
- konceptuális szükségesség,
- általánosítás,
- automatikus hozzáférhetőség.

A metafora jellemzésének egyik fontos része hatóerejének leírása. A metafora hatása az alábbi öt területen figyelhető meg:

- a strukturálás ereje,
- az opciók ereje,
- a magyarázat ereje,
- az értékelés ereje,
- a rendelkezésre állás ereje.

A kognitív elmélet a költői metaforát azért tartja a metafora felhasználásának egyik aspektusának, mert abból indul ki, hogy a metafora költői illetve hétköznapi használata ugyanazon konceptuális forrásokra nyúlik vissza. Ez a felfogás lehet az oka annak, hogy az elmélet nem határozza meg pontosan, mit is értünk 'költői metaforán'. Munkámban ezt a fogalmat olyan konceptuális metaforaként értelmezem, amely irodalmi műben fordul elő. Írók és költők tehát ugyanazokat a konceptuális forrásokat használják, mint az átlagos nyelvhasználó a hétköznapi életben. A különbség a konceptuális anyag felhasználásának módjában áll. Lakoff és Turner a metaforák felhasználásának három nagy csoportját különböztetik meg:

- megfogalmazás vers formájában,
- magyarázat, kombináció, bővítés, kikristályosítás,
- a megszokott gondolkodásmódból való kilépésre tett kísérlet.

A konceptuális szerkezetek más módon történő felhasználása révén a metafora hatóereje megnövekszik.

Azáltal, hogy a metaforát konceptuális jelenségként fogják fel, amelynek többek között strukturáló és magyarázó ereje van, a konceptuális rendszer alapvető elveként definiálják. A nyelvi kifejezések tulajdonképpen csupán a konceptuális szinten lezajló leképezések kifejezési formái a nyelv szintjén.

Ha azonban megvizsgáljuk a konceptuális források költői felhasználását, más jelenségekkel is találkozunk, melyek a hagyományos elméletek szerint, a metaforához hasonlóan alapvető stílusesszók: a megszemélyesítés és a metonímia. Lakoff és Turner azt állapítják meg, hogy a megszemélyesítés nem egyszerű leképezés, hanem a metaforák kombinációjának egy különleges módja. Az Események cselekvések általános metaforát különböző kognitív modellekkel illetve nem-konceptuális jellegű ismeretekkel összekapcsolva élettelen tárgyak és elvont fogalmak olyan tulajdonságokat nyernek, melyek személyekre jellemzők. Christa Baldauf ezzel szemben

a megszemélyesítést olyan metaforának tekinti, amely egy összetett szerkezetet, a személyekre jellemző konstellációt képez le. A metonímia a leképezés egy speciális formája, amely a metaforával ellentétben nem két különböző konceptuális területet kapcsol össze, hanem referenciális viszonyt létesít egyazon konceptuális területen belül. Bár mindkét elv, a metafora és a metonímia is konceptuális (nem nyelvi) jellegű és automatikusan, kognitív erőfeszítés nélkül használjuk őket, nem keverendők össze.

3. Az empirikus elemzés

1. A korpusz

A vizsgálat alapját képező korpusz egy nagyobb korpusz része, amely eredetileg Tamási Áron író stílusának vizsgálatához készült. A metaforikus nyelvi kifejezések kiválasztását azok nyelvtani szempontú csoportosítása követte. A második válogatás eredményeként jött létre az a korpusz, amit az empirikus elemzés keretében megvizsgáltam. A korpuszt alkotó nyelvi kifejezéseket tehát az alábbi két szempont alapján választottam ki:

1. Nyelvtani szempont: jelzős szerkezet. Jelzős szerkezetnek azokat a kifejezéseket tekintettem, amelyek egy főnévből illetve egy jelzőből állnak. A jelző helyén melléknevek, főnevek illetve melléknévi igenevek állhatnak. A jelzői szerkezetű nyelvi kifejezések egyértelműen elhatárolhatók és egy a kontextusból jól kiemelhető egységet képeznek. (Ezért is választottam őket vizsgálatom tárgyául.)
2. A konceptuális leképezés nyelvi kifejezése: a metafora kognitív elmélete abból indul ki, hogy a nyelv illetve a nyelvhasználat közvetett módon ugyan, de pillantást enged a konceptuális rendszerbe. A nyelvi kifejezések vizsgálata nyomán következtethetünk a konceptusok felépítésére, valamint a konceptuális szinten lejátszódó különböző konceptuális folyamatokra. Ilyen módon a metaforikus leképezések is rekonstruálhatók. A projekció minden esetben egy konkrét forrástartományból indul ki, amely közvetlen érzékelés útján hozzáférhető és egy elvont céltartományra irányul.

Az empirikus elemzés keretében a korpuszt több szempontból tanulmányoztam. Az első vizsgálat a költői metaforák osztályaira illetve a leképezésben résztvevő konceptuális tartományokra vonatkozik. A második vizsgálatban az idioszinkrázia megjelenését kutattam a konceptuális, illetve a nyelvi szinten. A harmadik elemzés tárgyát pedig a hétköznapi konceptuális források költői felhasználási módjai képezik.

2. A konceptuális tartományok szerinti osztályozás

Az analízist Christa Baldauf empirikus vizsgálatai alapján végeztem. Az eredményeket ennek megfelelően a Baldauf-féle osztályozás szerint mutatom be. Lakoff és Johnson osztályozását egy a leképezett konceptuális szerkezetek összetettségén alapuló osztályzás váltja fel, amely a metaforákat négy alapvető csoportba osztja:

- jelzői metaforák,
- ontológiai metaforák,
- képsematikus metaforák,
- konstellációs metaforák.

A korpusz vizsgálata során a **jelzői metaforák** a következő kategóriák felhasználását mutatták, mely kategóriák tehát az érzékelés közvetlenségében, az ember és környezetének folyamatos interakciójában gyökereznek: *sötét/ világos, színes, hideg/ meleg, nehéz/ könnyű, rossz íz/ jó íz,*

sima felület/ durva (egyenetlen) felület, kellemes illat, puha/ kemény. Az alábbi metaforák rekonstruálhatók:

A jelzői metaforák vizsgálata tehát a metaforák illetve az azok által érintett konceptuális területek széles skáláját mutatja. Megállapítható, hogy Christa Baldauf vizsgálatával összehasonlítva vannak olyan metaforák, amelyek nincsenek meg a hétköznapi használatban, és természetesen vannak olyanok, melyek Tamási Áronnál is és a hétköznapi nyelvben is fellelhetők. Már első pillantásra is feltűnik, hogy a Tamási-korpuszban található kifejezések azt tanúsítják, hogy a közvetlen érzékelés több fajtája szolgál a konceptualizálás alapjául.

Baldauf munkája kimutatta, hogy az **ontológiai metaforák** nyelvhasználatunkban konvencionáltak és a konceptualizálás egyik leggyakoribb fajtáját képezik. A Baldauf által kimutatott Az elvont fogalmak tárgyak/anyagok metafora a Tamási-korpuszban is kimutatható. Ahogy azt a metafora megfogalmazása is mutatja, a leképezésben résztvevő konceptuális tartományok nem alap szintű konceptusok, hanem egy feljebb elhelyezkedő kategorizálási szinthez tartoznak. Az elvont fogalmak tárgyak/anyagok metafora elvont fogalmak megértését teszi lehetővé, oly módon, hogy azokat tárgyként vagy valamilyen

anyagként kategorizálja, magyarázza Baldauf. Hogy állítása a Tamási-korpusz alapján is igazolható, a következő példák mutatják:

Az elvont fogalmak tárgyak/anyagok

csengettyűs természetét (JM 10 8)

gyalulatlan természete (SzB 164)

sivár nyugalomban (ZÁ 352)

fosztott észvel (SzB 170)

száraz és sivár elmével (ZÁ 179-80)

csendülő lelke (VÉ 324)

világító gondolat (ÁR 116)

pattogó szó (SzB 120)

dübörgő hét (VÉ 446)

ránkömlő tél (ÁR 142)

A **képsematikus metaforákhoz** tartozó kifejezések a tartály-metafora nyelvi realizációi, mely a tartály sémán alapul. A hétköznapiokból jól ismerjük a tartályokat, melyek térben jól körülhatárolható tárgyak, nagyságuk szerint különböző anyagok és tárgyak tárolására szolgálnak. Ez alapján a tartályok többek között a *kint/bent* viszonyok alapját képezik. A Baldauf által kimutatott számos leképezési lehetőség közül a Tamási-korpuszban egyet sem találtam. A két nyelvi kifejezés, melyek a tartály-metaforához tartoznak, a Kövecses Zoltán által kimutatott Az érzelem folyadék egy tartályban metafora nyelvi realizációi (Kövecses 1990):

Az érzelem folyadék egy tartályban

kicsorduló fájdalom (ÁR 170)

sűrű és forró indulat (ZÁ 350 -51)

A számos **konstellációs metafora** közül, melyet leír, a Tamási-korpuszban csupán a megszemélyesítésre és animációra vonatkozók találhatók meg. Ezen leképezések esetében arról van szó, hogy elvont fogalmakat olyan tulajdonságokkal ruházunk fel, melyek személyekre illetve speciális esetekben növényekre vagy állatokra jellemzőek. Lakoff és Turner hangsúlyozzák, hogy a konceptualizálásnak nincsen közelebbi formája, mint a megszemélyesítés, vagyis az önmegértés. A saját testünkkel kapcsolatos tapasztalatunk, testünk felépítése, az ember alapvető képességei és igényei, fejlődése stb. szolgáltatják a nehezen értelmezhető, elvont fogalmak konceptualizálásának alapját. Néhány példa a konstellációs metaforákra:

Az elvont fogalmak élőlények

sovány üzenet (SzB 130)

szomjas várakozás (ZÁ 30 3)

csontosodó árvasággal (SzB 43)

tápláló remény (BB Ajánlás 5)

Az elvont fogalmak állatok

dörmögő természete (SzB 10 1)

szárnyas szavak (SzB 40)

szárnyas befejezés (SzB 196)

fullánkös szó (SzB 37)

Az elvont fogalmak növények

ingó szó (SzB 81)

érett szó (SzB 61)

hínáros kérdés (A/ II 385)

csalán szó (SzB 53)

A konstellációs metaforák között a megszemélyesítés, tehát (Baldauf értelmezését felhasználva) Az elvont fogalmak személyek metafora az, mely a legtöbb nyelvi kifejezés alapján igazolható. Baldauf abból indul ki, hogy a megszemélyesítés Lakoff és Turner állításával ellentétben nem kombináció eredménye, hanem egy konstelláció leképezése. Ezt az alábbi példák szemléltetik:

Az elvont fogalmak személyek

gyermek-rostáló betegség (BB 48)

szótlán idő (VÉ 7)

tréfát kényszergető szavakból (ÁR 150)

világmozgató tudománya (ÁR 116)

emberteremtő gondolata (ÁR 116)

3. Az idoszinkrázia vizsgálata

A második vizsgálat célja az idioszinkrázia vizsgálata volt, közelebbről az, hogyan jelenik meg a nyelv szintjén. Ezzel összefüggésben a nyelvi kifejezéseket előfordulásuk gyakoriságát illetően is tanulmányoztam. Az idioszinkrázia olyan jelenség, amely mind a konceptuális mind a nyelvi szinten megjelenik. A konceptuális szinten idioszinkratikus metaforán olyan metaforát értünk, melyet a megszokott metaforákkal szemben nem automatikusan valamint nem-tudatosan értelmezünk, melyeknek megértése az átlagosnál nagyobb kognitív erőfeszítést igényel. A nyelv szintjén az idioszinkratikus kifejezésekre az jellemző, hogy ellentétben a konvencionálizálódott nyelvi kifejezésekkel a nyelvhasználatban nem rögzültek.

A hétköznapi metaforák a nyelv szintjén vagy konvencionális vagy idioszinkratikus kifejezések formájában jelenhetnek meg. Az idioszinkratikus metaforákat viszont a nyelvben kizárólag idioszinkratikus kifejezés realizálhatja.

A korpusz idioszinkratikus nyelvi kifejezésekből áll, melyek esetében az idioszinkrázia vagy a kifejezés egyik tagjának idioszinkratikusságában vagy a kifejezés egészének idioszinkratikusságában áll. A vizsgálat eredményeképpen bizonyítást nyert, hogy a konvencionális metafora a nyelvben konvencionális illetve idioszinkratikus kifejezések formájában jelenik meg:

A sűrű negatív

idioszinkratikus kifejezés	hétköznapi kifejezés
<i>tömörű csend</i> (SzB 32)	<i>sűrű csend</i> (HV 465 / BB 169)
<i>dús értelme</i> (VÉ 10x)	

A konceptuális szinten jelentkező idioszinkrázia pedig a nyelvi szinten is idioszinkráziában jut kifejezésre, amit a következő példák szemléltetnek:

A kellemes illat pozitív

jószagú szavak (HV 88)

jószagú lélek (VÉ 324)

A vékony negatív

szűk állapotban (ÁR 206)

szűkös élet (BB 42)

4. A konceptuális források felhasználásának módjai

Lakoff és Turner a metaforák felhasználásának három nagy csoportját különböztetik meg:

- megfogalmazás vers formájában,

- magyarázat, kombináció, bővítés, kikristályosítás,
- a megszokott gondolkodásmódból való kilépésre tett kísérlet.

A költői metaforák erre vonatkozó vizsgálata azt mutatja, hogy a Tamási-korpuszban a felsorolt osztályok közül nem mindegyik található meg. Tamási Áron alkotásai prózai művek, ez eleve kizárja, hogy a korpuszban a vers formájában történő megfogalmazásra találjunk példát. A második osztályban szereplő felhasználási módozatokat a korpuszban szereplő példák szépen igazolják, noha például a kombináció rekonstruálása nem minden esetben problémamentes. Íme egy példa a kombináció alapján létrejött metaforára:

Az elvont fogalmak növények

lankadt gondolattal (BB 206)

virágzó nép (SzB 82)

érett szóval (SzB 61)

csalán szóval (SzB 53)

hínáros kérdés (A/ II 385)

megérett idő (VÉ 7)

A megszokott gondolkodásmódból való kilépésre tett kísérlet a legnehezebben azonosítható a felhasználás három alapvető módja közül, hiszen egy adott nyelvi kifejezés recepciója során azt kell tudatosan megállapítani, hogy a két konceptuális terület között fennálló megfeleltetések a köznyelvi használatban megszokottak vagy kevésbé megszokottak-e. Erre csupán egy példát találtam a korpuszban: *hétfői esze / ünnepi esze* (SzB 54-55). Ezen elemzés során is felmerült a probléma, hogy a vizsgálatot jelentősen megnehezíti a leképezések azonosítása, azok megnevezése.

4. A költői metafora elmélete az empirikus vizsgálat tükrében

Az empirikus vizsgálat eredményei azt mutatják, hogy a költői metafora kognitív elméletét a Lakoff és Turner által leírt formájában néhány ponton kritikusan kell szemlélünk. Az elmélet alapvető tétele, amely azt mondja ki, hogy a költői metaforák ugyanazon konceptuális forrásokban gyökereznek, mint a hétköznapiak nem minden esetben bizonyható. Az empirikus elemzés alapján látható, hogy több olyan metafora létezik, mely a hétköznapi használatban nem található meg. A költői metaforákra jellemző, hogy az érzékelés szélesebb spektruma szolgál a leképezések alapjául, mint a hétköznapi metaforák esetében. Ez az oka annak, hogy a költői metaforák több konceptuális tartományt érintenek. A másik oldalon számos példa igazolja a hétköznapi konceptuális források irodalmi felhasználását.

A konceptuális illetve a nyelvi szint egymástól történő elválasztása a kognitív elmélet egyik sarkalatos pontja. Lakoff és Turner az idioszinkrázia fogalmának leírásakor a 'szokásostól való eltérést' mind a két szinten megfigyelhető jelenségként határozzák meg. Az empirikus elemzés mind a két szinten kimutatta az idioszinkráziát, igazolva ezzel Lakoff és Turner állítását.

Lakoff és Turner három osztályba osztják a költői metaforákat, az alapján, hogy hogyan használják fel a konceptuális forrásokat. A felosztás jogosultságát az empirikus elemzés csak részben igazolta vissza. Az osztályozás kritériumai ugyanis nem egységesek. Úgy tűnik, hogy az első osztály (megfogalmazás vers formájában) nyelvi megformálás alapján különül el a másik két osztálytól, melyek viszont valóban a konceptuális anyag megformálása alapján határolódnak el egymástól. A vizsgálat során mind a magyarázat, kombináció, kiterjesztés és a kikristályosítás

mind pedig a megszokott gondolkodásmódból való kilépésre tett kísérlet kimutatható volt, bár a két osztály elkülönítése nem minden esetben egyértelmű az adott kritériumok alapján.

Az elmélet alkalmazása során a legnagyobb problémát a forrás- és céltartományok meghatározása illetve a metaforakonceptusok és rendszerek azonosítása jelentette. Ezáltal ugyanis a nyelvi kifejezések adott metaforához tartozóként történő besorolása is nehézkessé válik. Ennek az a következménye, hogy egyrészt megkérdőjelezhetővé válik a konceptuális szerkezetekre vonatkozó rekonstrukció érvényessége, másrészt az általános metaforák mögött elveszni tűnik a speciális metaforák sokszínűsége.

Lakoff és Turner elmélete több fontos kérdést nyitva hagy, vagy akár nem is tárgyal. Az új metaforák jelenségét a szerzők méltatlan módon felületesen kezelik. Többek között arról sem esik szó, hogy az új metaforák vajon új tapasztalatok, felismerések révén is létrejöhetnek-e. Tisztázatlan marad a kérdés, hogy az új metaforák illetve a megszokott gondolkodásmódból való kilépésre tett kísérlet között hol húzható határ.

Bejegyzésül leszögezhetjük, hogy a költői metafora kognitív elmélete keretében végzett empirikus elemzés a hétköznapi illetve költői metaforák által érintett konceptuális tartományok összehasonlításának viszonylatában nagy rendszerező teljesítményt mutat. A nyelvi szint vizsgálata lehetővé teszi a konceptuális szint megismerését, noha az elmélet fontos kérdéseket hagy megválaszolatlanul.

Tézisekben hivatkozott irodalom:

Baldauf, Ch. (1997): *Metapher und Kognition. Grundlagen einer neuen Theorie der Alltagsmetapher*. Frankfurt am Main etc.: Lang

Jäkel, O. (1992): 'Wirtschaftswachstum' oder 'Wir steigern das Bruttosozialprodukt'. Quantitätsmetaphern aus der Ökonomie-Domäne. (Kognitionswissenschaft Hamburg). In: *Bericht Nr. 12*, Universität Hamburg

Jäkel, O. (1997): *Metaphern in abstrakten Diskursdomänen: eine kognitiv-linguistische Untersuchung anhand der Bereiche Geistestätigkeit, Wirtschaft und Wissenschaft*. Frankfurt am Main etc.: Lang

Kövecses, Z. (1990): *Emotion concepts*. New York: Springer Verlag

Kövecses, Z. (1998): A metafora a kognitív nyelvészetben. In: Pléh, Cs./ Györi, M. (Hrsg.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest: Pólya Kiadó, 50-82

Lakoff, G. (1992): Metaphor and war: The metaphor system used to justify war in the gulf. In: Kreisler, H. (Hrsg.): *Confrontation in the gulf: University of California professors talk about the war*. Berkeley: University of California

Lakoff, G. (1993): The contemporary theory of metaphor. In: Ortony, A. (Hrsg.): *Metaphor and thought*. Cambridge: Cambridge University Press, 202-251

Lakoff, G./ Johnson, M. (1980): *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University Press

Lakoff, G./ Turner, M. (1989): *More than cool reason. A fieldguide to poetic metaphor*. Chicago: Chicago University Press

Publikációk az értekezés témaköréből

1. Szabó, Éva: *Poetische Metapher* *eine Untersuchung aus linguistischer Sicht*. (A Der Text als Begegnungsfeld zwischen Literatur und Linguistik konferencián - Szombathely

1999.11.28-30. - tartott előadás alapján) - megjelenés alatt.

2. Szabó, Éva: Überlegungen zu George Lakoff & Mark Turner: More than cool reason. A field guide to poetic metaphor. In: Kovács, Edit/ Maitz, Péter (Hrsg.): *Werkstatt: Arbeitspapiere zur germanistischen Sprach- und Literaturwissenschaft*. 1/1999. Kossuth Kiadó, Debrecen, 2000, 91-103

3. Szabó, É.: Hétköznapi és költői metaforák Tamási Áron műveiben. In: csatár P./ Maitz P./ Tronka K. (Hrsg.): *A nyelvtantól a szövegtanig. Tanulmányok Kocsány Piroska tiszteletére*. Debrecen, 2001, 220-229